

A hazugság diadala

Gleb Pavlovskij, az orosz politika-technikusok vezérelméje, Jelcin, Putyin, Medvegyev választási győzelmének buzgó kovácsa, az „imitatív demokrácia” apostola állítólag akkor döbrent rá, milyen is az átlagos orosz választó, és miért „imitatív demokrácia” kell neki, amikor egy ilyen átlagos választót, egy orosz Mari nénit faggatott, aki azt mondta neki 1996-ban, a Jelcin utolsó ciklusát nyitó választás előtt, hogy ő a kommunista Zjuganovot támogatja, de Jelcinre fog szavazni. De miért? – kérdezte Pavlovskij. Mari néni megmondta: „Ha Zjuganov elnök lesz, majd órá szavazok.”

88

Jelcin előtt nem volt választott elnök. 1996-ban az elnök Jelcint választották elnöknek. Putyint először úgy, hogy Jelcinre már nem lehetett szavazni, ő viszont Putyint ajánlotta a választók kegyeibe. Medvegyev is úgy lett elnök, hogy nem Putyin ellenében, hanem az általa kijelölt utódként indult. És ugyanúgy tért vissza Putyin Medvegyev után. Oroszországban valóban soha nem választottak meg országvezetőt regnáló országvezető ellenében.

Akik leküzdendő társadalmi kór-ságnak tekintik a tekintély hiányát, sohasem a maguk, a tekintélyre igényt tartók tevékenységében, hanem a polgároknak a vezetőkhöz való viszonyában látják a probléma okát. Nem teljesítményhez, hanem címhez, ranghoz, hivatalhoz kötődő tekintélyt hiányolnak, annak megerősítésén fáradoznak. Hogy a polgárok elegendő

többsége ne azért szavazzon rájuk, mert azt teszik, amit tesznek, hanem azért, mert azt a hivatalt töltik be, amelyet betöltenek. Akkor is rájuk szavazzanak, ha ellenfelük tettei és nézetei közelebb állnak hozzájuk. Ez az a helyzet, amelyben a vezetők azt tehetnek, amit akarnak. Nem fogja más élvezni a hivatalhoz kötött tekintély előnyeit, mert nem juthatnak abba a hivatalba. Zjuganov nem lesz elnök. Egy Antizjuganov sem lesz elnök. S ha az elnök azt tesz, amit akar, akkor a demokrácia imitálásával is felhagyhat. És ebben az esetben Mari néni már nem is szavazhat másra, mert valóságos ellenfelek már nem is indulhatnak a választásokon, amelyeket egyébként is úgy csinálnak el, ahogy akarnak.

Itt tart Oroszország.

És erre tart a világ Magyarországgal együtt – keseríténél el az olvasót, ha hinnénk az Ivan Krasztev – Stephen Holmes szerzőpárosnak, kiknek *A fény kialszik – a liberális demokrácia válságáról* című könyvéből vettük ezt a Mari néni példát. (Park Könyvkiadó, 2021, 368 o., fordította – remekül – Széky János.)

Ha meggyőzőnek találnánk a Szófiai Liberális Stratégiai Központ igazgatójának, az európai liberalizmus és antiliberalizmus történetét kutató New York-i professzornak a koncepcióját, azt kellene gondolnunk, úgy kerülhettük volna el jogállamunk lepusztítását, ha annyira sem építettük volna ki, amennyire. Ha nem is lett volna mit lepusztítani.

Előrebocsátjuk, a könyv bő felét kitevő második és harmadik fejezet Putyin Oroszországának és Trump Amerikájának kiváló, heurisztikus jellemzését adja, és ezek értékét nem befolyásolja a művet keretező, gyenge lábakon álló koncepció.

A mű alaptézise szerint a liberális demokrácia „felfuvalkodott hívei” a kommunista világrendszer bukása után azt gondolták, hogy a liberális demokrácia maradt immáron az egyetlen életképes alternatíva, és a kommunizmusból kiszabadult országoknak kiadták az Utánzási Parancsot, létrehozták az utánzottak és utánzók kettősségére épülő világrendet, amelyben az utánzók az alárendeltek.

Az utánzók azonban egy idő után megelégtették alárendeltségüket. Elfogta őket a ressentiment érzése, és két évtizednyi utánzási próbálkozás után az utánzott világrend ellen fordultak. Most már pedig mindörökre vége az utánzás korának, mert az üstökösszerűen felemelkedő, domináns szuperhatalommá váló, a liberális demokrácia életképes alternatíváját felmutató Kína fogja meghatározni a jövőt, Kína pedig nem tart igényt arra, hogy utánozzuk, csak arra, hogy alá vessük magunkat az érdekeinek, és ne szóljunk bele abba, miként rendezik be a birodalmukat, hogy kínozzák és gyilkolják hatalmas méreteikben a hatalmas ország állampolgárait, hogyan rántják le magukhoz az anyaállamnál sokszorta sikeresebb, hatékonyabb és szabadabb Hongkongot, és miként fenyegetik az ugyanígy jellemezhető Tajvant.

Ehhez a pszichologizáló koncepcióhoz tévedéseken keresztül vezet az út.

„A fal leomlása után a Nyugat mindenre kiterjedő utánzását széles körben úgy ismerték el, mint az addig nem demokratikus társadalmak demokratizálásának leghatékonyabb módját. Jórészt a vele járó morális aszimmetria miatt ez az elbizakodott felfogás lett mostanra a populisták haragjának legfőbb célpontja.”

Egyrészt szó sem volt mindenre kiterjedésről. Alapintézményekről, alapjogokról és egyáltalán alapdolgokról volt szó. Az EU-felvételi folyamatában ezeket is eléggé rugalmasan kezelték (sajnos). Ha (a szerzők szerint senki által meg nem választott, valójában szabadon választott kormányok által jelölt, közösen elfogadott elvek és jogszabályok védelmével megbízott) „brüsszeli bürokraták” nem lettek volna olyan „felfuvalkodottak”, akkor nyilván azal fogadták volna az EU-hoz pénzért és tagságért forduló kormányokat, hogy nem kell nektek liberálisnak és demokratikusnak lenni ahhoz, hogy a liberális demokrácia országainak uniójához csatlakozzatok, és az sem feltétel, hogy az unió jogszabályait tiszteletben tartsátok...

Másodszor, a Nyugat államai is csak a rendszer alapvonásaiban hasonlítanak egymásra, egyébiránt pedig a választási lehetőségek széles körét kínálják, és nem is muszáj azok közül választani. Senki nem mondta meg, hogy a tagságért folyamodó országokban egy- vagy kétkamarás parlament legyen, nagy legyen vagy kicsi az elnök hatalma, közvetve vagy közvetlenül válasszák meg őt, a parlamentnek vagy az igazságügy-miniszternek rendeljék alá a legfőbb ügyészt, stb. stb.

Továbbá ahhoz, hogy az idézett mondatnak értelme legyen, legalább

egyetlen példát kellene említeniük a szerzőknek arra a nem nyugati típusból utánzott vagy egyáltalán nem utánzott, hanem a priori rendszerre, amely a nem demokratikus társadalmak demokratizálásának hatékonyabb módját mutatja. A szerzők meg sem kísérlik, hogy ilyen példát felmutassanak.

A kelet-közép-európai régió országainak és köztük Magyarországnak a története egykoron pontosan ilyen csoportos utánzással kezdődött. Nyugat-európai minták szerint szerveződtek meg a régió keresztény királyságai a 10–11. században. Az az utánzás – a mostanival ellentétben – valóban szigorú parancsolat volt, országvesztés terhe mellett.

A felvilágosodás, a reformkor modernizáló generációi a leglelkesebben utánzó, legöntudatosabb patrióták voltak. Párizsra vetették szemüket, Nyugatra utaztak mintákért. Az angломán Széchenyi István gróf még a Lánchidat is angol hídról utánoztatta angol tervezővel.

A rendszerváltás után szó sem volt utánzási kötelezettségről. A demokratikus világon eleve kívül maradt balkáni, ázsiai, exszovjet országokat semmilyen utánzási kötelezettség nem terhelte. Nem Nyugatról törtek be Belaruszba, hogy Nyugatra kényszerítsék, hanem Keletről Ukrajnába, hogy a Nyugattól elkényszerítsék.

„Amikor a közép-európaiak 1989 után újjáépítették társadalmukat, arra törekedtek, hogy a Nyugaton megfigyelt életstílusokat és morális attitűdöket másolják. A kínaiak ellenkezőleg, olyan utat választottak...”

A kínaiak nem választottak semmit, mert nem állt módjukban. A választáshoz ugyanis eleve „le kell utánozni” a szabad, titkos és egyen-

lő választójogon alapuló választási rendszert. Közép-Európában pedig a nyugati életstílus vonzása nem a rendszerváltással kezdődött, hanem egyre erősödött, amint a világháború utáni évtizedek nagy nyugat-európai konjunktúrája következtében kinyílt az életszínvonal ollója, és a nyugati életvilág a vasfüggöny vékonyodásával közvetve és közvetlenül egyre inkább láthatóvá vált. Semmiféle kényszer nem kell ahhoz, hogy az emberek úgy akarjanak élni, ahogy a jobban élők élnek.

„Az antiliberális politikát motiváló sérelem abban gyökerezik, hogy az addig kommunista országok demokratizálására tett kísérlet fő célja egyfajta kulturális megtérítés volt a Nyugaton »normálisnak« tekintett értékekhez, szokásokhoz és attitűdökhöz. Nemcsak néhány külföldi elemet oltottak be a helyi hagyományokba, hanem az öröklött identitást veszélyeztette ez a politikai és morális »sokkterápia.«”

Miféle öröklött identitást? Az állampártnak és Moszkvának való alávetettséget? Mindazt a személyiségtorzító tényezőt, ami abból fakadt?

Egyébiránt nincsenek olyan értékek, szokások és attitűdök, amelyeket Nyugaton általánosan „normálisnak” tekintenek. Olyanok sincsenek, amelyeket Közép-Európában tekintenek általánosan normálisnak. Mindenféle értékek, szokások, attitűdök léteznek, minden társadalom megosztott is, változékony is abban a tekintetben, hogy mi tekinthető normálisnak. Magyarországon régóta létezett önmagát nyugatosnak tekintő polgárság, Nyugaton mindig is létezett Nyugat-ellenes identitás. Voltak kommunisták, helyenként igen sokan, trockisták, 68-asok, neonácik stb. stb.

A liberális demokrácia éppen abban különbözik minden más rendszertől, hogy a különböző hagyományokhoz, identitásokhoz, értékekhez, attitűdökhöz, világnézetekhez, szokásokhoz való kötődés sokkal tágasabb szabadságát biztosítja, mint minden más ismert rendszer. Vagyis lehetővé teszi, hogy a társadalom különböző egyénei és közösségei különböző dolgokat tartsanak normálisnak és abnormálisnak.

Az identitásukat, értékeiket, hagyományait stb. éppen azok érzik veszélyeztetve a liberális demokrácia által, akik ezeket a társadalmuk, nemzetük egészére akarják ráerőltetni. Az „utánzástól” kevésbé lettünk volna „önmagunk”, mint voltunk? De mi lenne ez az önmagunk? Egy társadalom nem önmaga, abban egyének és közösségek lehetnek önmaguk, ha lehetnek. Egy társadalom csak akkor lehet önmaga, ha abban senki sem önmaga, hanem csupán egy óriás identitás saját identitás nélküli része.

„A Nyugatról kezdeményezett Utánzási Parancsolat miatt végzet-szerűnek rémlett, hogy az országok megszabaduljanak megszentelt múltjuktól, és új liberális demokrata identitást öltsenek föl, amely az igazat megvallva, sohasem lehet teljesen a sajátjuk.”

Ki szentelte meg azt a múltat? A múlthoz való viszonyulás éppen a rendszerváltással szabadult föl. A rendszerváltás előtt nyíltan és szabadon senki nem viszonyulhatott a múlthoz, mint megszentelthez, azon néhány mozzanatán kívül, amelyet a diktatúra megszentelt. A rendszerváltás után mindenki azt tekinthette szentnek és borzalmasnak a magyar múltból, amit akart, és ezt tették is

mindenféle módon és formában. Melyik az a liberális demokrata ország, amely megfosztotta a múltjától azáltal, hogy liberális demokrácia lett? És melyik országnak lehetett a liberális demokrácia teljesen a sajátja? Egyiknek sem, mert egyrészt valamennyinek vannak fogyatékoságai a liberalizmus és a demokrácia tekintetében is, másrészt mindig voltak és lesznek a liberális demokráciát elutasító csoportok, sokszor egészen jelentősek.

A másként gondolkodókat, véli Krasztev és Holmes, nem az érdekelte, hogy „társadalmait valamiféle történelmi példa nélküli eszményhez igazítsák. Szó sem volt arról, hogy valamilyen kipróbálatlan csodaországot keressenek, nem vágytak semmi eredeti újdonságra. E forradalmak vezető személyiségei csak azért akarták megdönteni az egyik rendszert, hogy lemásolhassanak egy másikat.”

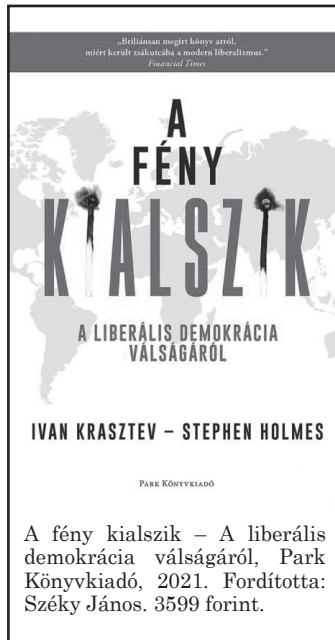
Ebből egy szó sem igaz! Az anti-kapitalista totalitárius rendszerek elleni lázadások döntően az antikapitalista demokrácia szocialisztikus eszményét követték. Kronstadtól a Tienanmen térig 1956 Budapestjén, 1968 Prágáján és 1981 Gdańskján át. A magyar „másként gondolkodók” között is nagyon kevesen voltak prokapitalisták. Az ellenzék „nép-nemzeti szárnya” eleve harmadikutas volt és maradt. De általában az a remény vezette a manifeszt ellenzékét és a rendszerellenes érzelmű polgárokat is, hogy lehetséges demokratizálni a rendszert, lehetséges nagyobb szabadságban és jobb létben, nyugatiasabb életvilágban élni a „szocialista vívmányok” feladása, a kapitalista kizsákmányolás megszüntetése nélkül.

Az a felfogás, hogy nincs más járható, illetve járni érdemesebb út, mint a liberális demokrácia útja, akkortól jellemezte a magyarországi ellenzék egy részét, de korántsem a többségét, amikor a rendszerváltás lehetősége kézzelfogható közelségbe került, és kiderült, hogy az antikapitalista demokrácia eszménye mögött semmilyen gyakorlati elképzelés nincs. A szovjet blokkból kiváló országok közül sokban nem „utánozták” a nyugati liberális demokráciát, de ezen nem utánzó, „eredeti újdonsággal” próbálkozó országok egyike sem lett demokratikus és eredeti sem. Az antikapitalista demokráciának nem létezik semmiféle történelmi referenciája.

A szerzők szerint a rendszerváltás utáni két évtized volt az utánzás kora, és ez zárult le a 21. század második évtizedében, amikor egyre több helyen a Nyugat-ellenes ellenforradalom populista pártjai vették át az uralmat, és fordultak népükkel együtt az utánzottak ellen. Olyannyira, hogy immár magukat tekintik utánzandónak, és Nyugaton is egyre nagyobb a hajlandóság az utánzásukra. Krasztev és Holmes elvetik azt a közkeletű magyarázatot, hogy ez azért történt volna meg, mert az emberek csalódtak abban a várakozásukban, hogy a liberális demokrácia nagyobb jólétet hoz. Ezt Lengyelország példájával támasztják alá, hiszen Lengyelország gazdaságilag viszonylag

sikeres, az egyenlőtlenségek sem annyira kirívóak, mint Magyarországon, Maciej Gdula lengyel szociológus kimutatta, hogy „az országban a proliberális és antiliberális attitűdöket nem magyarázza, hogy ki volt a posztkommunista gazdasági átalakulás nyertese, és ki a vesztese”. Nem, a régió népei a szerzők szerint az utánzás jelentette megalázó, morális alárendeltség ellen lázadnak fel.

Már a rendszerváltás utáni első két évtized és a harmadik ilyen éles szembeállítás sem stimmel. Magyarországon már az első választásokat sem a „nyugatosok” nyerték. Az MDF–KDNP–FKGP-koalíció a legkevésbé sem volt liberális. Már az első szabad választás előtt is harsány Nyugat-ellenes, „antiurbánus”, nacionalista kampányt vittek. Az őket megbuktató, egyedül is abszolút többséget szerző, kétlelkű MSZP sem a liberális lelkével győzött. Amikor aztán mégis a liberális lelkével kellett kormányoznia liberális koalíciós partnerével együtt, amely abba a kormányzásba bele is zsugorodott, a vérpopulista Torgyán-párt lett az ország legnépszerűbb pártja. A ciklus végén már nem volt az, de azért bekerült a következő koalícióba, amelyben már Orbán Viktor kormányzott virtigli populista demagógiával. Már 1990-ben riadóztatta a fél elit véleményvezére, Csoóri Sándor a népet azzal, hogy a liberális

A fény kialszik – A liberális demokrácia válságáról, Park Könyvkiadó, 2021. Fordította: Székely János. 3599 forint.

zsidók akarják magukhoz asszimilálni az országot.

De hát egyébként is, ebben a két évtizedben lett meghatározó politikus Mečiar, Tuđman, Milošević, Iliescu... ekkor zajlott le a nagy balkáni háború. Miről beszélünk?

Az „utánzás korában” a legkevésbé sem volt domináns az utánzó közhangulat, ami a demokratikus kapitalizmust illeti, viszont a nyugati életszint, életvilág követésére való törekvés nem csak domináns volt, de az is maradt. A Nyugat-ellenes ellenforradalomnak pedig ma sincs erős társadalmi többsége, ott sem, ahol erős hatalmi pozícióval rendelkezik. Magyarországon a kisebb kilengéseket leszámítva az ország harmada támogatja, harmada ellenzi, harmada nem nyilvánít véleményt.

Nem két rendszerváltás utáni korszak van, hanem kétlelkűség, ami abból fakad, hogy a nyugatias életmód és életszint feltétele a nyugatias rendszer, és miközben az egyik népszerű, a másik nem. Ebből a kétlelkűségből adódik az a hullámmozgás, amelyet a szerzők két egymást követő korszaknak néznek (be).

Az azonban kétségtelen, hogy ressentiment¹ van és hat. Egész népeket ez sem jellemez (miként semmi), de jelentős részeket igen. Ez pedig abból fakad, hogy a társadalmi rendszerek és a bennük élő népek minőségét széles körben összekapcsolják. Ennek megvan a történelmi hagyománya, amelynek az a fikció az alapja, hogy egy ország a maga rendszerével együtt egy nemzet alkotása. Van államalkotó nemzet, és az olyan, mint az állam, amelyet alkot.

Na mármost, azt nem lehet kétségbe vonni, hogy az államok különböző minőségűek, miként a társadalmi rendszerek is, amelyekben működnek. Nincs a világon ember, aki Hitler Németországát és Rooseveltt USA-ját vagy a mai Szudánt és Svédországot azonos minőségűnek mondaná. Ezt egy neonáci sem tenné, csak mást tekintene magasabb és alacsonyabb minőségűnek, mint a *Mozgó Világ* közönsége.

A világ mindig is eltérő minőségű államokból, alacsonyabb és magasabb rendű rendszerekben élő társadalmakból állt, áll és állni fog, amíg állni fog. Ezért a nemzetállami felfogás mindig is az alacsonyabbrendűség és a magasabbrendűség érzését erősíti azokban, akik követik. Többnyire mindkettőt, mivel az emberek túlnyomórészt olyan országban élnek, amelynél rosszabb is, jobb is van.

Az alacsonyabbrendűség érzésétől pedig kétféleképpen lehet megszabadulni. A nemzetállami felfogás elhagyása vagy hazugság és önámítás által. A második esetben úgy, hogy egyrészt hamis képet alakítunk ki országunk állapotáról és más országok állapotáról, másrészt olyan értékrendet határozzunk meg, amely a mi országunkat mutatja magasabb minőségűnek. Ezt a kettőt össze lehet kapcsolni, és ki lehet egészíteni azzal, hogy a történelmi körülményeket, amelyek országunk helyzetét befolyásolták, más népek jelleméből adódó kollektív cselekvésnek tulajdonítjuk.

A ressentiment tehát nem az utánzásból fakad, amely folyamatos, általános és elkerülhetetlen jelenség az országok történetében, hanem az államnemzeti felfogás-

¹ Neheztelés, fájó emlék, ellenérzés – A szerk.

ból. Amelyet sajnos maguk a szerzők is osztanak, „az oroszoknak”, „a kínaiaknak”, „az amerikaiaknak” tulajdonítva, amit ezen országokkal vezetőik tesznek. Például így: „A kínaiak Teng és utódai alatt felhagytak a kommunista ideológia exportjával, és a határokon belül megtartották a párt uralkodó szerepét...” És Tajvanon vajon mit csinálnak „a kínaiak”? És mit csinálnak „a koreaiak”? Észak-Koreát csinálják vagy Dél-Koreát?

Mint írtuk, a gyenge koncepció és konklúzió két erős fejezetet fog közre Oroszországról és az Egyesült Államokról, amelyekről a szerzőknek láthatólag mélyebb ismereteik vannak, mint Kelet-Közép-Európáról.

Fölöttébb érdekes például az az elemzés, amely a választási csalások funkciójáról szól Oroszországban. Semmilyen erőfeszítést nem tesznek Moszkvában annak érdekében, hogy a csalásokat leplezzék, hogy komoly indokokat próbáljanak találni ajánló aláírások érvénytelenítésére, jelöltek diszkvalifikálására; szinte nyíltan történik az „urnakitömés”, az eredményhamisítás; a rágalmozó kampányok akadálytalanságát, leplezhetetlenségét biztosító médiamonopóliumot nem tagadják, nem ideologizálják meg.

A választási csalásokról akkor sem mondhatnának le, ha Putyin és pártja újraválasztása nem forogna veszélyben, mert a lényeg az, hogy a választópolgárok tudják, normálisnak tekintsék, elfogadják, beletörődjenek, hogy nincs választás, nincs alternatíva. Putyin ellen csak a legtaszítóbb „ellenfelek” (Zjuganov, Zsirinovszkij) indulhatnak el, a választás eredménye előre meg van határozva.

Az oroszországi „irányított demokráciával” nem a demokráciát, hanem az irányítást kívánták demonstrálni belföldön és külföldön. Az előre eldöntött eredményekkel megrendezett választások másik funkciója, hogy Putyin a saját táborának összetételét, belső viszonyait formálja: büntessen, jutalmazzon, cseréljen, kiemeljen, buktasson. Putyin választási bizottsága ad engedélyt a politikai tevékenységre, húzza meg a határt az ártalmatlan és az ártalmas ellenzék között.

Szintén lényeges, hogy a választások ily módon nem mérhetnek kormányzati teljesítményt: „A putyini államvezetés fő tudománya a képességihiány elrejtése volt (és maradt). A csalárd választásokkal voltaképpen a hatalom hatékonyságáról kialakuló képet hamisították meg”, és a hatalom hatékonyságának hamis képével nyugtatták meg és félemlítették meg egyszerre a társadalmat, amelyet a számok gyenge, rosszléti államnak mutatnak, és amely „minden, csak nem konzervatív”, amely a hétköznapi élet színterén elnyugatosodik. Sőt „a hagyományos értékek” a válási mutatókat, az abortuszok számát, a templomba járók arányát tekintve sokkal kevésbé érvényesülnek benne, mint Nyugatban.

A választási csalások ellen utoljára 2011–2012-ben voltak jelentős tömegtüntetések. „A Kreml 2012 után sutba dobta a kísérletezést, hogy a nyugati jellegű demokrácia imitálásával támogassa meg otthoni legitimitációját. Továbbra is megtartják a tisztességtelen választásokat, ám ezek többé nem a rezsim népszerűségének és tekintélynek tartóoszlopai.” A Kreml azóta nem foglalkozik

azzal a váddal, hogy csak imitálja a demokráciát. „Az új cél a volt, hogy hiteltelennek tüntesse föl a nyugati dominanciájú nemzetközi rendet” a demokratikusnak mondott normával együtt, és azóta ennek a rendnek az aláásására koncentrál, annak érdekében avatkozik bele nemzetközi konfliktusokba és folyamatokba.

Donald Trump ereje pedig annak tagadásában rejlik, amire az Egyesült Államok nemzeti büszkesége, patriotizmusa épült, hogy tudniillik az ország a világ élén jár, vonzereje egyedülálló, példát mutat, utánzásra, követésre érdemes és erre kész, ennek érdekében avatkozik be a világban zajló folyamatokba. Trump ezzel szemben azt képviseli, hogy ezzel a szereppel Amerika csak veszít. Az USA az első számú áldozata annak, hogy követik, hogy magához vonzza a világot, a bevándorlókat, hogy a követői egyre erősebb konkurenciát jelentenek a számára.

Trump szemében csak érdekharc van, csak a győzelem számít, az együttműködés csak árt, nincsenek win-win játszmák, az egyén, a közösség és Amerika csak akkor nyer, ha más veszít.

Minden állításnak harci funkciója van, és csak az számít, hogy a harci pozíciót erősíti vagy gyöngíti. „Ahogy

Masha Gessen orosz születésű amerikai újságíró rámutat, Trump és Putyin közös vonása, hogy megvetik az objektív igazságot. »A hazugság az üzenet – írja Gessen. – Nemcsak arról van szó, hogy Putyin is, Trump is hazudik, de ugyanúgy és ugyanazzal a céllal hazudnak: hogy arcátlanul kimutassák az igazság fölötti hatalmukat.« Furcsa módon mindkettejük hazugságait gyorsan és könnyedén le lehet leplezni. Mivel megcélzott közönségük nagy részének van hozzáférése alternatív információforrásokhoz, hazugságaik célja nyilván nem a megtévesztés. Legalábbis az egyik céljuk az, hogy bizonyítsák: a vezetők kellemetlen következmények nélkül megkerülhetik az igazságot.” Nem a hazugság és az igazság, hanem a győzelem és a vereség megkülönböztetése a lényeg. [...] Az igazmondók szándékukon kívül segítséget és vigaszt nyújtanak ellenségeiknek. Ezért veszítenek gyakran ők, és győznek a hazugok.”

A Krasztej–Holmes-könyv 2019-ben jelent meg angolul. Azóta lezajlottak az elnökváltó választások az Egyesült Államokban. Kiderült, Trump még meg tud bukni. Putyin már nem tud veszteni. Kérdés, hogy Orbán a mi Trumpunk vagy a mi Putyinunk.